

- צלולה הייתה החבית ועכרתם אותה - עכורה הייתה החבית וציללנו אותה

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־שְׁמֵעוֹן וְאֶל־לֵוִי עֲכַרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישֵׁנִי בַיָּשָׁב הָאָרֶץ בְּכַנְעָנִי וּבְפָרְזֵי וְאֲנִי מְתִי מִסַּפֵּר וְנֶאֱסַפּוּ עָלַי וְהַפְנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבִיתִי: וַיֹּאמְרוּ הַכֹּזֵנָה יַעֲשֶׂה אֶת־אֲחֹתָנוּ: (בראשית לד ל-לא).¹

בראשית רבה עט ב

"שיר המעלות רבת צירוני מנעורי יאמר נא ישראל" (תהלים קכט א) - אמר לו הקב"ה: ויכלו לך? אמר לו: "גם לא יכלו לי" (שם) - "ויבא יעקב שלם". "ה' ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם" (תהלים קכא ח). "ישמר צאתך" - "ויצא יעקב". "ובואך" - "ויבא יעקב שלם".²

בראשית רבה פ ח

"ויענו בני יעקב את שכס ואת חמור אביו במרמה" (בראשית לד יג). אמר ר' שמואל בן נחמן: מה אתה סבור רמיות דברים יש כאן? ורוח הקודש אומרת: "אשר טמא את דינה אחותם".³

בראשית רבה פ יב

"וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל שְׁמֵעוֹן וְאֶל לֵוִי עֲכַרְתֶּם אֹתִי". רבנן אמרי: צלולה הייתה החבית ועכרתם אותה!⁴ מסורת היא בידי הכנענים שהן עתידין ליפול בידי, אלא שאמר הקב"ה: "עוד אשר תפרה ונחלת את הארץ" (שמות כג ל) -

¹ לא די במעשה דינה עצמו, אלא שבסופו גם מתגלה ויכוח פנימי קשה בין יעקב לבניו (לפחות חלקם), בדבר טיבה המעשי והמוסרי של הנקמה שעשו באנשי שכס.

² בסוף פרק לג נראה שהנה יעקב התפייס עם עשו ומגיע למנוחה וגם לקצת נחלה, ככתוב: "ויבוא יעקב שלם עיר שכס ... ויקן את חלקת השדה ...". הדרשן מתאר מצב רגוע זה בעזרת פרקים קכא וקכב בתהילים: "רבות רעות צדיק ומכולם יצילנו ה'". ראה גם שבת לג ע"ב: "ויבא יעקב שלם - ואמר רב: שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו". ורש"י בפרשתנו על הפסוק מרחיב: "שלם בגופו - שנתרפא מצליעתו. שלם בממונו - שלא חסר כלום מכל אותו דורו. שלם בתורתו - שלא שכח תלמודו בבית לבן". והנה, קפץ עליו רוגזה של דינה (על משקל דברי רש"י בתחילת פרשת וישב: קפץ עליו רוגזו של יוסף) והשקט והשלווה ממנו והלאה. אנו נבקש להתמקד לא במעשה דינה עצמו, כי אם בוויכוח הפנימי בתוך משפחת יעקב שבא בעקבות מעשה זה. בדרכנו זו, נסתמך, בחלק המדרשי, בעיקר על פרשה פ בבראשית רבה בפרשתנו. ראה שם פרשה זו במלואה והשווה אותה עם פרשה עט הקודמת: "לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז" (איוב פרק ג פסוק כו).

³ פעמיים נזכרת המילה מרמה ("במרמה") בכל התורה ושתיהן בספר בראשית. האחת בקשר ליעקב: "בא אחיך במרמה" והשניה כאן בקשר לבני יעקב. זו של בני יעקב, קלה יותר בעיני המדרש. עם יעקב המדרש בא בחשבון במספר מקומות, כגון העימות עם לאה: "אמר לה (יעקב ללאה): רמאית בת רמאי. אמרה לו: ויש סופר שאין לו תלמידים? לא כך היה אביך קורא לך עשו ואתה ענית לו?"; ואילו לגבי בני יעקב, מדגיש המדרש שהייתה להם סיבה טובה לעשות כן: "אשר טמא את דינה אחותם". אך אם זו סיבה להצדקת המרמה בדיבור (ראה פירוש רמב"ן לפרק לד פסוק יג: "כי כולם הסכימו לדבר לו במרמה בעבור הנבלה שעשה להם"), האם זו גם סיבה למעשה ההרג של עיר שלימה? גם אם מרמה אין כאן, השאלה המוסרית והמדינית אם מעשה הנבלה שעשה שכס בדינה מצדיק את הריגת אנשי העיר כולם, במקומה עומדת. מה גם שיעקב עושה כאן את צעדיו הראשונים בחזרתו לארץ ולאחר שיצא שלם מהמפגש עם עשו. כאן יעקב הוא בעל הדברים. אמנם, לא הייתה לו סיבה טובה לרמות את אביו כמו בניו את אנשי שכס, אבל מאידך הוא גם לא הרחיק לכת. אדרבא, תחילת הפרשה מעידה עד כמה הוא מנסה לשוב ולהתפייס עם עשו ולא למתוח את החבל. מקצת ממדרשי פיוס אלה הבאנו בדברינו [מפגש יעקב ועשו](#) בפרשה זו בשנה האחרת.

⁴ זו הטענה הבסיסית של יעקב כנגד בניו (בלשון המדרש): "צלולה הייתה החבית ועכרתם אותה". האם זו רק טענה מעשית, מדינית ביטחונית, או שמא גם טענה מוסרית ערכית? ראה פירוש אבן עזרא בראשית מט ו: "אמר לשניהם עכרתם אותי, ובאמת כי הסתכן יעקב וביתו על ידם. לולי חיתת אלהים היו מסבבים להשחית הכל". זו נראית כטענה מעשית בלבד.

⁵ פסוק זה לקוח מספר שמות, סוף פרשת משפטים, בפרשה המתארת את המלאך אשר ילך לפני בני ישראל בכניסתם לארץ: "כִּי־יֵלֶךְ מִלֵּאכִי לִפְנֵיךְ וְהַבְּיָאֵךְ אֶל־הָאֲמָרִי וְהַחֲתִי וְהַפְרִזִי וְהַפְנִעִנִי הַחַיִּי וְהַיְבוּסִי וְהַחֲדַתִּיו: ... מְעַט מְעַט אֶגְרָשְׁנוּ מִפְּנֵיךְ עַד אֲשֶׁר תִּפְרָה וְנַחֲלָתָ אֶת־הָאָרֶץ". הוא המלאך הראשון, טרם חטא העגל, ולא כמלאך השני שמשם מתנגד לו מאד כמתואר בפרשת כי תשא (שמות פרק לג). ראה דברינו [הנה אנכי שולח מלאך לפניך](#) בפרשת משפטים. השימוש שהדרשן עושה כאן בפסוקים מספר שמות מתיאור תהליך הכניסה לארץ ישראל אחרי מתן תורה (וכאמור לפני חטא העגל) אומר דרשני. האם רק שאילת פסוק כאן, או שמא רעיון יסודי שחזרת יעקב לארץ אבותיו יכלה להיות ההתיישבות האמתית, המובטחת בארץ ישראל לולא אירע מה שאירע (וגלות מצרים מה תהא ליה?). סתם הדרשן ולא פירוש לנו כוונותיו.

בשישים ריבוא.⁶ אמר רבי יהודה בר סימון: עכורה היתה החבית וציללנו אותה. "ויאמרו הכזונה יעשה את אחותנו" – אמרו: מה הם נוהגים בנו כבני אדם של הפקר?⁷ מי גרם? "ותצא דינה".⁸

בראשית רבה פרשה פ סימן ב

"וכחכי איש גדודים חבר כוהנים דרך ירצחו שכמה, כי זימה עשו" (הושע ו ט) - כשם שהליסטים הללו יושבים על הדרך והורגים בני אדם ונוטלים ממונם, כך עשו שמעון ולוי לשכם?⁹ תלמוד לומר: "חבר כוהנים" - כשם שהכוהנים הללו נחברים על הגורן ליטול את חלקם, כך עשו שמעון ולוי לשכם, שנאמר: "דרך ירצחו שכמה" - מדרך רצחו שמעון ולוי לשכם: "הכזונה יעשה את אחותנו?"¹⁰ אמרו: מה הם נוהגים בנו כבני אדם של הפקר? ומי גרם? "ותצא דינה בת לאה".¹¹

בראשית רבה פרשה פ סימן יב

שמואל שאל ללוי בר סיסי: אמר לו: מהו זה שכתוב: "ויבואו על העיר בטח"? אמר לו: בטוחים היו על כוחו של זקן. לא היה אבינו יעקב רוצה שיעשו בניו אותו המעשה. וכיון שעשו בניו אותו מעשה, אמר: מה אני מניח את בני ליפול ביד אומות העולם? מה עשה? נטל חרבו וקשתו ועמד לו על פתחה של שכם ואמר: אם יבואו אומות העולם להזדווג להם לבני, אני נלחם כנגדם. הוא שהוא אומר לו ליוסף: "ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך, אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי". והיכן מצינו שנטל אבינו יעקב חרבו וקשתו? בשכם.¹³

פירוש אור החיים, בראשית לד לא

"ויאמרו הכזונה יעשה את אחותנו". צריך לדעת מה תשובה זו עושה למיחוש יעקב על השמדתו הוא וביתו!¹⁴ ... ואולי שיכוונו לומר שלא ירעישו (הגויים מסביב) אלא אם היו הורגים בלא סיבה, אבל הריגה זו לסיבה ראויה

⁶ המשך טיעונו של יעקב מרכיבים מאד את תחילת דבריו ונראה שהוא מתמקד (הכל לפי המדרש) בצד המדיני מעשי: זה לא הזמן, עדיין מתי מספר אנחנו ולא הגיעה השעה של "תפרה ונחלת את הארץ". במצבנו היום, אפילו לרשת את שכם לא נוכל אז למה כל ההרג? ואמנם אחרי כל העניין יעקב מדרים לבית אל ומשם אל חבל יהודה ואל חברון מגורי אביו. בני יעקב אינם מתיישבים בשכם ואינם ממשים את חלקת השדה שקנו שם. ראה מדרש תהלים (בובר) מזמור קה: "בהיותם מתי מספר כמעט וגרים בה. אמר הקב"ה: עד אשר תפרה - בשישים ריבוא, ונחלת את הארץ. כיון שהלכו שמעון ולוי ועשו אותו מעשה בשכם, אמר להם יעקב אביהם: עכרתם אותי ... ואני מתי מספר".

⁷ תשובת בני יעקב אינה מאחרת לבוא. חבית צלולה יש כאן? חבית עכורה יש כאן! ובכלל, הבעיה היא לא רק דינה, הבעיה היא של כלנו. אם לא היינו מגיבים היה דמנו הפקר. האם זו תשובה מדינית ביטחונית או גם תשובה מוסרית ערכית?

⁸ ובל נשכח, אומר המדרש, איך הכל התחיל. מכך שהאישה לא שמרה על צניעות. ראה סימן ה בפרשה פ כאן דברי ר' תנחומא: המצטט את ספר קהלת (ז כח): "אדם אחד מאלף מצאתי ואשה בכל אלה לא מצאתי". ודברי ר' יהושע מסכנין שם שמזכיר את בריאת האשה מהצלע. נראה שסימון זה לא באה להכריע כדברי יעקב או בניו, אלא פשוט לציין שהכל התחיל מיציאתה של דינה.

⁹ האם נשווה את שמעון ולוי לשודדים וליסטים שמתנכלים לעובר אורח ללא סיבה ורק לשם הממון? הציטוט מפסוק זה הוא כמובן בשל אזכור שם העיר שכם בו.

¹⁰ "מדרך רצחו", מפרש א. א. הלוי: על עסקי דרך, היינו זנות שהייתה אז מצויה בדרכים (ראה מעשה יהודה ותמר), רצחו שמעון ולוי.

¹¹ מדרש יוצא בצורה נמרצת עוד יותר להגנתם של שמעון ולוי ולצידוק מעשיהם, תוך הסתמכות קצת מפותלת על פסוק בהושע, ויותר מכך, על הפסוק: "הכזונה יעשה את אחותנו?" אמת, שיש כאן טענה קשה, ובפרט בתרבות שמפרשת חילול כבוד נערה כחילול כבוד המשפחה כולה והשבט. נראה שהאחים צודקים בטענתם שהחבית הייתה עכורה וקשה לקבל את טענת יעקב שהחבית הייתה צלולה, ודאי לא אחרי מה שאירע לדינה, אבל האם הם גם צודקים בטענתם שציללנו את החבית? האם אפשר בכלל להציל חבית עכורה שכזו? כאן נראה שאולי יעקב צודק שבמעשה שעשו גרמו לחבית להעכיר עוד יותר! כך או כך, שוב מסיים הדרשן: מי גרם? "ותצא דינה" ולא ברור למה בדיוק הוא מכוון. רק להשלים את הפסוק בו פתח את הדרשה?

¹² אנחנו חוזרים וקוראים קטעים מפרשה פ במדרש בראשית רבה, ולא על פי הסדר שבמקור, כדאי לקרוא פרשה זו במלואה וכסדרה.

¹³ גם מדרש זה מבקר את מעשה שמעון ולוי ("לא היה רוצה יעקב שיעשו בניו אותו המעשה"), אבל בדומה למדרש הקודם לקודם (פרשה פ סימן יב), עושה זאת בשפה רכה. יעקב התנגד לנקמה באנשי שכם, אבל מרגע שיצאו למלחמה, תמך בבניו, או לפחות סיפק להם "רשת ביטחון". נזיפה וחילוקי דעות מחד גיסא ולכידות משפחתית בעת עימות מאידך גיסא. אבל מדרשים אחרים אינם מסכימים אפילו לתמיכה חלקית זו של יעקב בבניו ודורשים ש"בחרבי ובקשתי" זו תפילה, מצוות ומעשים טובים ולא נכונות להילחם ממש (בבא בתרא קכג ע"א, מכילתא בשלח פרשה ב וכן בראשית רבה צז ו פרשת ויחי). כך שגם תמיכה מעטה זו נלקחת משמעון ולוי והם לבד במעשיהם. אגב, מדרש זה שבמרכזו עומד הפסוק מפרשת ויחי: "אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי" מנסה לענות על בעיה מוסרית קשה אחרת השייכת לפרשת ויחי. כיצד ייתכן שמצד אחד תוקף יעקב את שמעון ולוי, בברכתו להם בפרשת ויחי, במילים כך כך קשות: "כלי חמס מכרותיהם ... ארוך אפם כי עז" ומצד שני משתבח בשכם שכבשו ונתן אותה ליוסף! התשובה שמדרש זה נותן היא שיעקב השתתף בסופו של דבר בכיבוש שכם, אם לא בהרג אנשי הער ממש, לפחות במתן חגורת ביטחון לשמעון ולוי. שאלה זו שייכת לפרשת ויחי ועד שנגיע בע"ה לשם, המאיר עינינו יבורך.

¹⁴ בשאלתו מה בעצם ענו בני יעקב לאביהם, מתעכב אור החיים גם על הצד ההלכתי, שעל פי דין תורה לא היו בני שכם חייבים מיתה. ראה דבריו שם במלואם. ולגבי הצד ההלכתי, נביא שיטות נוספות להלך.

הייתה שלקח אחרותו בעל כורחה ועשאה זונה. או ירצה להשיב כי אדרבא, יסתכנו בין האומות כשיראו שבזוי אחד שלט בבת יעקב ופעל ועשה כחפצו ורצונו, לא תהיה לשונאיהם תקומה בין העמים.¹⁵

רמב"ם היד החזקה, הלכות מלכים פרק ט הלכה יד

וכיצד מצווין הן (בני נח) על הדינין? חייבין להושיב דינין ושופטים בכל פלך ופלך לדון בשש מצות אלו, ולהזהיר את העם. ובן נח שעבר על אחת משבע מצות אלו יהרג בסייף. ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהרי שכם גזל והם ראו וידעו ולא דנהו...¹⁶

רמב"ן בראשית פרק לד פסוק יג

והנה כל האחים ענו המענה הזה במרמה, ושמעון ולוי לבדם עשו המעשה, והאב ארר אפם להם לבדם... כי המרמה הייתה באומרם להימול להם כל זכר, כי חשבו שלא יעשו כן בני העיר. ואם אולי ישמעו לנשיאם ויהיו כלם נימולים, יבואו ביום השלישי בהיותם כואבים וייקחו את בתם מבית שכם. וזאת עצת כל האחים וברשות אביהם, ושמעון ולוי רצו להנקם מהם והרגו כל אנשי העיר: ויתכן שהיה הכעס ליעקב שארר אפם על שהרגו אנשי העיר אשר לא חטאו לו, והראוי להם שיהרגו שכם לבדו.¹⁷

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: לאחרונה יצא הספר: [תוספות רמב"ן לפירושו לתורה, הוצאת תבונות תשע"ג](#), הכולל את כל השינויים והתוספות של רמב"ן לפירושו לתורה אחרי שעלה לארץ ישראל. אחת התוספות הבולטות והידועות, שנדפסה גם במקראות גדולות המצויות, הם דבריו בפרשתנו על הפסוק: "כברת הארץ לבוא אפרתה" (בראשית לה טז), הקשור במקום קבורת רחל, נושא שהיה במחלוקת גדולה בינו ובין רש"י. רמב"ן המסייר בארץ מתקן את פירושו ואומר: "זה כתבתי תחילה, ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלם, שבח לאל הטוב והמטיב, ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל. והנה הוכחש הפירוש הזה". ורש"י בשבתו בצפון צרפת צדק. בפירוש שלו לבראשית לד יג הנ"ל, בוויכוח עם הרמב"ם שמצדיק את הרג אנשי שכם, מביא רמב"ן, בתוספת שהוסיף בארץ ישראל, ציטוט של גמרא ירושלמי שמחזק את טיעונו כנגד הרמב"ם. וירושלמי זה אינו בידינו.

¹⁵ תשובת אור החיים היא כפולה: מוסרית ומדינית. מוסרית, כי גם בחוקות ונורמות הגויים זנות הוא עניין חמור. כך היו גם עמים אחרים עושים ולכן הם יבינו ולא ירדפו אחרי משפחת יעקב. ומדינית, חוסר תגובה הולמת היה מסכן אותם עוד יותר. עמי האזור היו רואים בהם אנשים חלשים שלא עומדים על כבודם. טענות מוכרות, לא כן?

¹⁶ הרמב"ם מנמק את הריגתם של אנשי שכם בכך שלא קיימו את מצוות דינים שהיא אחת משבע מצוות בני נח. זו דוגמה נדירה, לפחות ביד החזקה לרמב"ם, של פירוש לתורה אגב דיון הלכתי. רמב"ן (פרק לד פסוק יג) יוצא בחריפות נגד פירוש זה ואומר: "ואין הדברים נכונים בעיני... ומכלל המצווה הזאת שיושיבו דינים גם בכל עיר ועיר בישראל, ואם לא עשו כן אינם נהרגים". רמב"ן מסביר שם שלא יתכן עונש מיתה על מניעת מצוות עשה ואילו היה כזה, היה יעקב עצמו צריך לפעול כנגד אנשי שכם. שיטת הרמב"ם מצדדת במעשה האחים ומשאירה את התנגדות יעקב כעניין מדיני בלבד כפי שראינו לעיל במספר שיטות. רמב"ן רואה בהתנגדות יעקב דבר עקרוני. ראה אגב גם פירוש אור החיים לפסוקים כה-כו טוען שהיה לאנשי שכם דין רודף כי ניסו להגן על מלכם (?). (ראה גם מה שכתב בתחילת פסוק לא וצ"ע). ומפי מחותני עמוס חכם ז"ל שמעתי שאדרבא, שכם שמציע לשאת את דינה נוהג כדין התורה של אונס ומפתה: "ולו תהיה לאשה לא יוכל לשלחה כל ימיו" (דברים כב יט).

¹⁷ רמב"ן יוצא חוצץ, ללא שום גמגום, נגד מעשיהם של שמעון ולוי ונגד הניסיונות לתת לכך הסברים הלכתיים. לא רק שאין זו הלכה שמי שלא עושה דין ייהרג, אלא אפילו אם נאמר שהם חייבים מיתה כדין עובדי עבודה זרה או מגלי עריות, "אין הדבר מסור ליעקב ובניו לעשות בהם הדין". (ראה אור החיים כה-כו שלא הבין כך את הרמב"ן). זאת ועוד, בהמשך דבריו מוסיף רמב"ן ואומר: "ואולי ישו בו אל ה' (אנשי שכם) והרגו אותן חיים, כי לא הרעו להם כלל. וזהו שאמר כלי חמס מכרותיהם". ואם כבר הגענו לפרשת ויחי, שם רמב"ן מגלה אמפטיה מסוימת לשמעון ולוי: "שמעון ולוי אחים - יאמר בעלי אחווה, כי יחס לבם על אחותם. ילמד עליהם זכות כי בקנאתם על האחווה עשו מה שעשו". אך לעצם המעשה, גם שם ממשיך רמב"ן את קו הטיעון שלו ועוד מוסיף לרעיון התשובה, גם את הנימוק של חילול השם: "וכבר פירשתי (לעיל לד יג) כי יעקב קצף על שמעון ולוי בהרגם אנשי העיר בעבור שעשו חמס, כי הם לא חטאו להם כלל ובאו בברית ונימולו, ואולי ישו בו אל ה' ויהיו כולם בכלל אנשי בית אברהם, ומן הנפש אשר עשו בחרן. ועוד חרה לו שלא יאמרו כי בעצתו נעשה הדבר ויהיה חילול השם שיעשה הנביא חמס ושוד. וזה טעם בסודם אל תבוא נפשי - התנצלות שלא היה בסודם בעונתם במרמה, ובקהלם לא נתייחד כשבאו על העיר והרגום" (בראשית מט ה).